

~~36546~~

Зова
важна
ілюстрація

ВИЛУЧЕНО

ІВ. АНДРІЄНКО

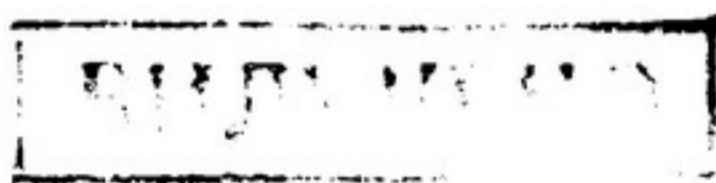
5391

СИЛА НЕЗБОРИМА

ДЕРЖАВНЕ
ВИДОВНИЦТВО
„ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО“

Ів. АНДРІЄНКО

СИЛА НЕЗБОРИМА

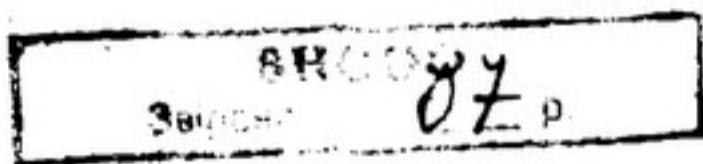
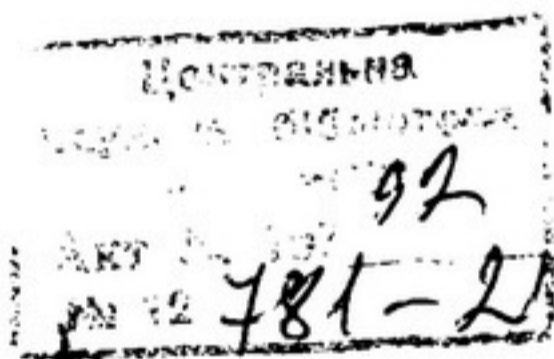

ДВОУ

ЛІТЕРАТУРА і МИСТЕЦТВО

ХАРКІВ — 1931 — КИЇВ

Бібліографічний огляд цього
видавання вміщено в „Літон.
Укр. Друку“, „Картковому
реперт. та інших показни-
ках Укр. Книжк. Палати.

ГОРЕ НАВЧИЛО.

I.

У Секлети неспокійно на душі. Руки розминаються з роботою, в голові — комахнею думки. Невгомонні, настирливі, вони линуть кудись на двір і далі, через присадкуваті хати й сільські садки, вкриті мереживом на морозі, ген туди — до сельбуду,

— Що там діється? Невже так силоміць і запишуть в оті ненависні колективи?

Чому ненависні, молодиця не могла дати собі відповіді. Невідоме це слово, а раз невідоме, то, значить, і лихе. Та й на селі багато поганого бевкають про них. Людей сила на світі наплодилася, так ото й хочуть позганяти всіх у колективи, щоб швидше виморити; лемішкою з дерти, як ото свиней, годуватимуть.

— І-і життя настало, бодай йому...— ось яка думка в гостроверхівчан.

Секлета б сама полинула за думками

туди до сельбуду, так дітей ні на кого покинути.

У кільканадцятий раз припадала молодиця до вікна, виглядала на вулицю.

— Хоч би люди вештались, так вибігти розпитати.

Але на вулиці пустельно, лише з-поза обійстя низько сунуть густі, наче оливом налиті, похмурі зимові хмари, й молодиці здається, що разом з ними насуває невідоме страхіття.

А коли всі закутки в хаті оповив невеселий зимовий присмерок, нарешті, повернувся її Микита. Через те, що він поволі й важко, ніби в руці був нелегенький віник, а десятипудовий обапіл, обмітав від снігу чоботи, молодиця відчула ще більший неспокій. Стала серед хати й тривожно ждала.

— Ну?

Помалу випростався, поклав на лаву шапку, для чогось виглянув у вікно й тоді вже відповів:

— Та, мабуть, таке, що доведеться записуватись у колектив.

— То, значить, силою тягнуть?

— Усім сходом голосували за колектив.

Завтра, може, доведеться звозити хліб, котрий, значить, на посів, і худобу зводити до купи.

— І корову нашу заберуть?

— Може.

— Ох, діточки,— враз ударила об поли руками жінка.— Що ж ви їстимете?— вхопилась далі за голову. Потім підскочила до чоловіка й, розмахуючи, запорскала слиною, закричала: — Не дам... Ти чого ото голосував? Упирився б. Не хотів... А тепер я вже не господиня в своїй хаті. Хтось чужий тут порядкуватиме... Корову заберуть, хліб. Нас, як худобу, на полигачі водитимуть. Лемішкою годуватимуть. Ой ли - и - шечко...

Припала до стола й заридала. Тоскно, пронизливо. Від її ридання Микиту взяла злість.

— Чого ревеш? У колектив, так у колектив. Що в нас, худоби повен двір? Цить!.. Чи ти, може, хочеш, щоб нас у Сибір заслали?.. Бевкають, що хто проти колективу — у Сибір зашлють. Цить, кажу!

Нагодилася Мотря, Секлетина сестра Почала заспокоювати.

— Чого ти ревеш, дурепо? Хіба ви багаті які, що вам треба боятися колективу. Як ви тепер без коняки упораєтесь на весні?

— Стяглися б та купили. То нас бог покарав, що восени здохла булана... А ти хочеш, щоб я на дармоїдів робила? Дзуськи!— враз визвірилася Секлета.

— Дурна,— спокійно відповіла Мотря. — Сидиш сиднем цілу зиму в хаті, нікуди не ходиш, то нічого й не знаєш. Що нам із Дмитром, або вам утрачати? Тільки те й знаєш, що все життя як проклятий робиш, щоб якось кінці з кінцями звести. А в колективі може й справді краще буде.

— Говорити все можна, а на ділі, хто, зна як воно буде,— невдоволено пробурмотів Микита.

— Ми ж таки хазяї,— почала було й Секлета.

— Дурні ви, от що — розсердилася Мотря.— Злидні, а не хазяї ви. Тільки й того, що середняками зветесь...

Грюкнула дверима й пішла геть. Секлета довго ще голосила, а потім побігла до хліва. Припадала до коровиної голови.

— Не моя вже ти. Нероба якийсь їстиме
молочко твоє, доглядатиме тебе!..

Обнімала серед двору товсту грушу.

— Не їстимуть діти мої грушок оцих.

Наче з покійниками, прощалася з усім
і довго ще в зимовий похмурий вечір уплі-
тався глухий плач її.

II

Гостроверхівка клекотить, бо з вітрами
зимовими, через глухі ярugi й ліси на-
тіло на село нове слово — колектив. Нас-
тирливо лізло воно в кострубаті голови
гостроверхівчан, збуджувало нові почуття,
нові думки. А разом з цим ширилися й от-
руйні пльотки.

Про колективи в селі чутки давно, та
неясні, плутані були ці чутки. Не в одній
незаможницькій голові ворушилася думка:

— Воно, звісно, совєцька власть тепер
та злидні заїдають. Ондечки розказують
про комуни, колективи... Верно, там поря-
тунку нам шукати. Да! Та й газети пи-
шуть.

Але неорганізовані, ніби несміливі ці
думки, бо навколо глузди, інші балачки.

— Де це чувано, щоб гуртом жити? Один робитиме, а два лежатимуть. Ярмо це. З помийниці годуватимуть. Жінок зберуть до купи й по квитках тоді розподілятимуть.

А село глухе, далеке від усяких центрів і живих людей — мало хто заглядав сюди. І лише цієї зими, наче згадали про Гостроверхівку. Почали приїздити з району, округи. Збирали збори незаможницькі, загально-селянські. Говорили, переконували, що до кращого життя лише один шлях — колективний. Підняли незаможники голови. Непевно зщулилися середняки.

— Невже всім треба записуватися до колективу? Якже це воно буде... Ото я сам собі й не хазяїн?

Сичав колишній п'ятидесятинник Макаренко та його прибічники.

— Ярмо! Лемішкою з дерти годуватимуть, а весь хліб за гряницю вивозитимуть. Не матимеш права своєю жінкою розпоряджатися, з комуністами ночуватиме.

Та не довго вони сичали. На сході ухвалили відібрати від них майно, а їх самих вислати геть.

Через тиждень із села прибігла додому Секлета радісна, як цвіт весняний. Засапана вхопила Микиту за руку.

— Випишися біжи з колективу. Була оце я в Мокійчука, так він говорив, що прийшла бамага з городу що в колектив записуються добровільно, а хто не хоче, може виписатися. І в газеті про це пишуть, Мокійчук сам читав. Біжи!

Микита неймовірно подивився на жінку, але пішов до сільради. А повернувся, полегшено зідхнув.

— Виписався.

Раділа тоді Секлета, ходила по двору, заглядала до корови, поросяти.

— Я тут господиня!

Побігла до сестри.

— Випишися й ти, Мотре!

Дмитро з Мотрею інакшої думки.

— Ні, мабуть, залишимося. Так за роботою ніколи й світа не бачиш, а то може хоч трохи покращає. Кажуть, у колектив трактора привезуть.

Секлета лише рукою махнула.

А глузували як вони з чоловіком, коли Мотря з Дмитром повз їхній двір повезли

хліб на посів до колективної гамазеї здавати.

— Ага, везіть, везіть! Одурять вас! Хліб у город заберуть, а ви злидні на ланах посієте... схаменися, сестро! На кого ти збираєшся робити? На ледарів. У своєму господарстві кожна хвилинка роботи для себе.

— Побачимо, як навесні з дітьми ти будеш,— відповіла Мотря.

Збиралися молоді колективці докупити: радилися, до весни готувалися, нову роботу налагоджували, а Секлета, дивлячись глузувала.

— Наймити!

І почуттям гордощів сповнювалася її душа: про своє господарство вона дбає, про власні справи думає.

Та з весняними днями в душу молодиці почали закрадатися сумніви. Десь глибоко народжувалися вони, підкрадалися до голови.

Землю їм з Микитою дали, та обробити нічим було. Цілими днями, кидаючи дома дітей напризволяще, відробляли вони сусідові Супоні та Мокроїдові — середнякам,

що вийшли з колективу, за коні,—і все таки пізно посіяли.

Не раз, біжучи надвечір з поля, заста-вала в себе Мотрю.

—А я прибігла до твоїх дітей навіда-тися,—зустрічала її та.—Тут вони такого булина робили, що аж моторошно дивитись було: воду по хаті розлили, помийницю перекинули, в піч соломи, сміття понапи-хали. Оце трохи я поприбирала.

Секлета, знеможено сідаючи на лаві, повела здивовано очима:

— А ти чого ж гуляєш?

— Ні, я була на роботі. В полудень по-вернулася. Ми після сянки тільки по ві-сім годин працюємо на день. Це хто на польовій роботі...

— Коли так робитимете, то з голоду по-пухнете,—пробурмотіла сердито Секлета.

— Проте, ми посадили городину, а ти ще й не думала,—відказала жваво сестра.

Секлету взяла лють, але відповісти го-стро не мала чого. Щосили вдарила ди-тину, що підвернулася під руку.

— Ото вже й не слід було. При чім тут дитина, коли сама дурна. Не виписува-

лася б тоді взимку з колективу, і дітей було б кому доглядати. У нас же для них ясла є.

— Бусурманів з дітей у тих яслах пороблять,— злісно буркнула Секлета.

Це голосно так, а на душі сумніви. Бачила бо, ніби щось справді не так, як думала вона. От і з роботою — натомилася за день так, що каменем упала б і заснула, а ще піч треба витопити, корову з поля зустріти, поросяті винести. До півночі вистачить, а там на світанку знову вставати... Ех життя! Та подумала, що вона ж для себе робить і забула про втому.

— Нехай. Коли я саджу город, то знаю, що городина моя буде, а в них чия? По картоплині видаватимуть. З голоду подохнуть.

Знову сумнів.

— Чи то ж так? Бевкали, що заберуть і корови, і кури, а воно в колективців все залишилося.

Ще помічала Секлета нове, незвичайне, що до болю вражало її.

Їдуть вулицею повз їхнього двору жінки

колективістів. Між ними й Мотря. Жваво розмовляють про щось своє, сміються. Кажуть, ходять грамоти вчитися. Покепкувала б із таких дурниць, та слів не знаходить для кепкування

Спробує Секлета заговорити з якоюсь колективісткою й не має ніби про що говорити. Хіба посперечатися? Навіть із рідною сестрою так.

— Мов би в них своя сім'я, а я чужа для них...

Піде до Супоники душу розважити, а там які балачки — глузди з колективців.

— Босяки! Злидарі!

Чи то з злости, чи через безпросвітну роботу, Секлета заперечувала.

— Не так воно, Степанидо. Хіба тільки злидарі туди пішли. А Шевелиха? Віддала в колектив пару коней, а чи ремствує, шкодує за цим! Ні. Життя у них інакше пішло.

— То до часу... Скоро горохом заплаче. Вдарить грім — увесь їхній гурт розлетиться. Хто їм допоможе? В горлянки вчепляться один одному.

— Може — погоджувалася Секлета. —

А виходила з хати, то вже не вірила Супонисі.

Помічає Секлета, що й Микита змінюється, усе мовчазніший робиться. Думає і свою важку, нудно безпросвітню думу.

III.

Секлета садила на полі квасоллю, а Микита відробляв Супоні оранку. За роботою не мала думок, бо треба швидше посадити, а потім бігти за гони ще й Супонисі допомогти. Лише зрідка, випроставши спину, щоб відпочити на хвилинку, вона крадькома позирала ген туди, за зморшки бугрів; де довгими лавами, немов разки наміста, на обрії манячили колективістки, працюючи на першому полі. Дослухалася до відголосків далекої пісні й зневажливо думала:

— Як поденні в економії...

Та це на мить, бо в другу — вже опанувала її невимовна самотність. Щоб забутись швидше знову нахилилася до роботи.

В обідню годину прибіг до неї Мокійчуків хлопець.

— Тітко, біжіть додому. Біда приклю-

чилася. Ваша Ориська кісткою чи цвяхом подавилася. Харчить уже...

Секлета, як стояла зігнувшись, щоб ударити сапкою розпушену землю, так і заціпеніла. А по хвилині прожогом зірвалася з місця й кинулася на шлях...

Дома на лаві середульша, чотирилітня Ориська лежить. Посиніла вже вся й харчить. Коло дитини Мокійчучка, інших двоє дітей. Секлета, одчайдушно скрикнула й припала до хворої.

— Не інакше, як кісткою або гвіздком подавилася — розводила руками Мокійчучка.—Десь у горлі застряло. Дивилася я в ротик не видно, водою пробували заливати — не помагає... Хіба ж можна таку малечу. саму дома залишати?

Секлета глянула на неї мокрими від сліз очима.

— А де ж їх діти? Чи може за собою на поле тягати. Троєа ж.

— Може Степурку бабу покликати, 'хай пошепче, бо лікаря ж у нас немає — порадила Мокійчучка, та Секлета її не слухала. Їй блиснула інша думка.

— Коло колективських дітей ходить

приїжджа вихователька. Може вона що порадить?

Прибігла вихователька. Глянула на дівчину та:

— Тільки до району в лікарню везти. І якнайшвидше, бо кожна хвилина дорога.

Кинулась Секлета по коняку. Побігла до Петраша — дома немає коней, а Туган саме виряджається в поле:

— Не можу, молодице, на гречку треба волочити.

— Дитина ж дорожча за гречку. Помирає вона, дядечку,— з плачем ухопилась Секлета за полу Туганової чумарки.

— От дурна. Та дитині, як собаці — все пройде...

Молодиця хотіла вчепитися в руду дядькову бороду та замість того із стогоном відсахнулася, як від гадини-потвори й кинулася геть.

До Сукача. Вже була на перелазі, як згадала:

— Сукач же в колективі й коняку відвів туди.

Зять Дмитро теж саме.

Побігла на другий кінець села.

— Тодосець дасть.

А Тодосець:

— Чи ти не здуріла? В отаку пору та ради дитини гнати коняку за п'ятнадцять верстов. Орати треба. Гукни Степурку, нехай пошепче. Що воно в тебе панське хіба?

Що могла відповісти на ці черстві слова молодиця? Кинула сповнений ненависти погляд та й на вулицю. А вибігла, злоба з Тодосця перекинулася знову на колектив.

— Невже в усьому селі не знайти коня і дитина загине? Ну да! Колектив усі коні зігнав докупи. Він усьому виною. У-у, будь ти проклятий...

Коли добігала до свого двору, зустріла незаможника Поричка, голову колективського. Глянула і зробила рух до нього: вчепитися в петельки чи вдарити хотіла. Навіть спинилася. Поричко каже:

— Що з тобою, молодице?

Секлеті хотіла крикнути щось гостре, образливе, але затримтіли губи й з уст вилетіли інші слова.

— Дитина гине. До лікаря треба.

— Як гине?—перепитав голова колективу, і його плоско-широке обличчя, з глибоко запалими очима, затурбувалося.

— Ти б одразу, молодице, до колективу, до нас. У такім ділі обов'язательно до дохтура треба. Ходімо. Наші коні всі на полі та ми одного випряжемо з плуга. Орють тут у Сатановій леваді. Це недалеко.

Секлета витріщила широко очі. Сльози змішалися із здивуванням.

— Випряжете із плуга?

— А якже. В такому обстоятельстві дитину обов'язательно до дохтура. Плуг подожде...

IV.

Секлета сиділа на возі, тримаючи на руках Ориську. Лікар їй витяг із горла кісту і дівчина тепер спала. Молодиця дивилася на згорблену спину Поричка, що поганяв коняку, його руду потилицю і тепле почуття до цієї людини розливалось в її душі. А Поричко не перестаючи говорив.

— Надо завжди жити дружньо по-колективському. У всякій справі перве діло поміч. І не тільки, щоб колектив колективісту помагав, а й неорганізованому бід-

няцькому середняцькому сословію. О!..
В цьому сила й шана буде колективові.
Перве діло поміч...

Секлета тільки вдячно головою хитала.

А коли надвечір вони під'їхали до Мака-
ренкового подвір'я — канцелярія колективу
— їх оточили молодиці колективські. Напів-
стурбовано, напівспівчутливо розпитували.
Наприкінці Мотря сказала:

— Бач, тяжко окремо жити. Дітей нікому
доглянути, коняки й тієї не дістанеш. Ото
нічого комизитись. Діло поправиме — запи-
сатись до колективу завжди можна.

— Поправиме,— тихо шепотіли Секле-
тині уста.

СИЛА НЕЗБОРИМА.

У баби Горпини на обличчі завзятість. Вона не може спокійно всидіти на возі й то повертається до своїх супутниць — трьох молодниць, то враз відкидається назад, мов би намірюючись сплигнути з воза, жваво рухає руками і все говорить та говорить. Голос її то знижується до шепотіння, то переходить у часті вигуки, що ніби відголоски далекого весілля гайвороння, розлітаються обабіч у пустелю осіннього поля.

— Мене не обдурять! Я наскрізь людину бачу. Гляну й бачу, що в неї в голові робиться... У комуні, звісно, ждуть нас, готуються, та бабі Горпині очей не замазати. Вона все там побачить. Побачить і те, чого вони й самі в себе не помічають... Тоді держись! Нехай із столиці приїздять, то не побоююсь говорити правду. Ого! Денікінців і то колись не злякалася.

Баба примружила очі й зробила гордовитий вигляд. Молодиці уже по кілька разів чули про цю історію, але нахилилися ближче до неї, а Одарка, що правила за фурмана, навіть замотала на люшню віжки й повернулася назад.

— Приїздить верхи чоловіка десять отих денікінців у двір. Я саме біля повітки стояла... Їхній старший, як запіниться, як закричить: „Твої сини большевики! Де вони?“ І нагаєм замахнувся на мене. А я не злякалася. Взялась у боки руками та до нього: „Дозволь запитати тебе, батьків сину: Якби в оцю саме хвилину питав хто твою матір, чи знає вона, де ти є зараз?“ Ох, як підскочить тоді він, як закричить: „Всипать їй!“

Горпина примовчала, щоб загострити цікавість слухачів. В одній з молодиць вихопилося:

— Ну?

— Всипали чорти. Кров так і цибеніла. Досі є ще шрами на спині.

І бабин стиснутий кулак майнув у повітрі, сварячись далекій минувшині. Потім знову згадувала, напружуючи старечу пам'ять.

— А пам'ятаєте, молодички, як я позагорік відчитала на жіночому собранні отого приїжджого з округи? Тебе, Одарко, тоді не було,— кинула вона до передньої молодиці.— Почав за оці саме колективи ще тоді розводитися. Я не витерпіла та: „Та ти не дуже то комуну заводь! Не хочемо панщини!“ Як розсердиться він та до зборів і каже: „Це мабуть куркулиха у вас?“

Не радий він був цим своїм словам. Як почала, як почала... Та в мене, кажу, два сини совецьку власть настановляли й життя за неї поклали. Та ти в утробі матері ще був, як я за правду прикре слово урядникові сказала й в острозі місяць сиділа. Та я найчесніша незаможниця і перед голодом глитаїв розкуркулювала, а ти на мене куркулиха... Досада тоді, молодички, дуже велика мене взяла. Адже мене найдужче ненавидять усі куркулі, а він отак мене узвав... Отож, відчитую його та ближче підступаю... Повірите, ледве із собранія він тоді не втік.

Подзьобане віспою обличчя на хвилину розпливлося в добродушну усмішку й розгладилися глибокі, як вибої лісової дороги, старечі зморшки.

— Або хоч і зараз оце. Скликали всіх жінок, предложили вибрати представників. Мовляв, їдьте в комуну, подивіться, як там живуть. І тоді всім розкажете...

В комуну хочуть усіх проізвести. Та не одурять, ні! Не одурять!...

Баба енергійно покрутила головою.

— Усім гарна совецька власть: і землею наділила, і бідності полегкість велика стала, і жінкам права дала, а от що колективни, комуни різні гарнізує, так це погано... Де ж це видно, щоб ото я борщ із корита сьорбала? Еге ж, молодички, наллють у корито наче свиням чоловіка на двадцять і сьорбай...

— Та це ніби й не так, бабо,—обізвалася одна з молодиць.— То повигадували. В комуні добре.

Це голосно, а в думках:

— І вигідає ж. Ох!... Старі всі такі — вірять ще забобонам, брехням.

— Патякай!—скривилась Горпина.— Знаєш ти багато. І вона повернулася до Одарки.— Або, яке то право, що я не можу собі кулешику зварити, коли захочу, а повинна ждати поки тобі наготують та дадуть. А

потім дітей відбирають — вони не твої, чоловік спільний, жінки теж спільні... Пху!

Баба Горпина розпалювалась.

А тим часом на передній пароконній гарбі, що з неї, піби снопик сухого маку виглядало понад десяток жіночих голів у хустках, ішла інша розмова. Низенька сухорлява жінка, нахилившись до повновидої, стриженої, в чоловічому кашкеті дівчини, переконливо говорила:

— Не треба було, товаришко Віро, висувати в екскурсію бабу Горпину. Вона може всю справу зіпсувати. Чуєте, як вигукує? Мітинга розводить. То ж заклятий ворог усяких колективів та комун.

Стодольська вчителька Віра у відповідь посміхалася.

— Хто зна ще, як воно вийде. Чи зіпсує справу, чи може на краще воно вийде. По-моєму баба Горпина вороже ставиться лише тому, що зроду не бачила, як люди живуть у комуні чи в колективі. А досить їй побачити, переконатись, то тоді вона очі видере, хто проти піде. Тепер ще вона мимоволі підпадає під куркульський вплив.

Одні з жінок на гарбі підтримали вчительку, інші стояли за низеньку жінку й зчинилася суперечка. Припинилася вона лише тоді, коли гін за двоє спереду, між двома буграми, ховаючись за золотавим листовинням осіннього парку, замаячили довгі комунські будівлі.

Гарбу й віз обняла широка просторинь зяблевої ріллі комуні „Майбутнє“.

* * *

У комуні екскурсантів не ждали. Була обідня година й на комунському подвір'ї нікого не було — все населення обідало в їдальні.

Вчителька Віра пішла шукати голову. Знайшла в канцелярії комуні. Голова зустрів радісно. Вийшов на подвір'я.

— Саме на обід попали. Зараз підемо пообідаємо, а тоді я познайомлю вас із нашою вихователькою Оленою. Вона вам добре й господарство покаже, і з'ясує все. Кидайте коні, — гукнув він уже до Одарки та до другої молодиці, які не знали, що робити з підводами. Наші стайничі їх упорють. Ходімте до їдальні.

Баба Горпина, як злізла з воза, наче на ворожу землю ступила: міцно стулила губи, насупила виляючі брови. Почувши про запрошення на обід, вона буркнула до одної з молодниць:

— Ось зараз побачиш, як годують у комуні. Душ на двадцять один казан: хто меткий наївся, а зазівав — слинкою скапуватимеш. Знаю, служила колись по економіях.

Тулячись одна до одної та ніяковіючи, жінки несміло ступали слідом за головою комуні. Позаду всіх баба Горпина. Що крок, то все більша злість зростала на душі. Їй було досадно, що голова поздоровкався до всіх жінок разом, не звернувши на неї уваги й не виділивши її. В баби була думка, що вона серед екскурсантів головна особа, що ради неї їй екскурсію влаштували.

Увійшли в приміщення їдальні. Простора, довга кімната, чотири ряди невеличких столиків, а за ними комунари: підлітки, жінки, чоловіки. Тихою ходою з глибини кімнати з'являються молодичі в білих хвартушках і разносять по столах страви.

Брязкіт посуду переплівся з напівголосними розмовами й приголомшив стодольських екскурсантів.

— Вітайте гостей,— жваво гукнув голова комуни.

За ближніми столами запурхали усмішки, привітно закивали головами. В баби Горпини від здивування забігали очі, але це було на одну мить. Почуття досади з новою силою насунуло на її душу. Вона штовхнула одну з молодиць.

— Я ж так і казала, що приготуються до нашого приїзду. Бач, нарочито перед кожним тарілку поставили й чисто всюди. Глянь, аж блищить...

Баба думала, що тихо говорить, але її різкий голос почули не лише свої жінки, а й голова комуни. Він голосно засміявся й кинув назад...

— Ага, нарочито до вашого, бабо, приїзду і тарілок накупили, і віделок, і ножів... Ні, в нас і вчора, і позавчора, і рік назад було так.

Кивнув головою. Його комунари без слів зрозуміли й звільнили місця за кількома столами.

— Сідайте,— запросив тоді голова гостей, а сам пішов через приміщення на кухню дати розпорядження.

До обідальників підійшла вихователька комунарських дітей Олена, ще кілька комунарок — порозсідалися серед гостей і, розважаючи та припрохуючи, просиділи до кінця обіду. Потім Олена повела оглядати комуну.

— Звичайно, насамперед я познайомлю вас із тією справою, над якою сама піклююся — з нашими дітьми, — скромно посмінулася вихователька.

Зайшли в невеличкий будиночок, що стояв поруч із великим двоповерховим.

— Наш дитячий будинок.

Кілька кімнат. У деяких ліжка, а в деяких ослони, для навчання багато всюди на стінах малюнків. В одній кімнаті молодиця-комунарка бавилася з маленькими дітьми, що з них деякі ще й ходити не вміли (дорослі бігали на дворі). Всюди затишно, чистота. Екскурсанти прислухалися до пояснень Олени, згадували своїх дітей, що десь там, удома, у бруді повзають по хаті, і зідхали.

Баба Горпина все ще не втихомирювалась. Вона сіпнула виховательку за рукав і все ще з досадою пробурмотіла:

— Ти от покажи, де ви самі живете.

В уяві малювала своє молоде життя, коли доводилося служити по економіях та спати покотом в одній казармі, і зловтішко думала:

— Отам я тобі скажу своє слово.

— Зараз поведу, — охоче погодилася вихователька й через хвилину вони всі піднімалися на другий поверх великого будинка. Довгий коридор, а обабіч двері й двері.

Одна з комунарок, що супроводила гостей, відчинила одну.

— Це моя кімната. Ми вдвох з чоловіком тут живемо.

Чиста, висока. Під однією стіною ліжка, під другою шафа для одєжі, просто під вікном столик, а на стінах портрети, малюнки.

— Невже отак для всіх? Як у панів, кожному окремо? Я колись служила та бачила, — голосно розвела руками одна з Стодольських жінок. Учителька Віра, вихователька Олена та комунарка засміялися.

Горпина вперта баба, вона нічому не вірить. Нікому не сказавши їй слова, вона вийшла з коридору, рішуче попростувала далі їй, проминувши кілька дверей, відчинила одні. Така ж сама кімната, мов ще навіть краще. Спиною до неї сидів за столом комунар і щось писав. Він похапливо схопився на ноги їй, запрошуючи одним рухом руки, сказав:

— Знайомитесь із нашим життям? Прошу. Сідайте, ось стілець.

Але баба не сіла. Як увійшла мовчки, так повернула їй вийшла. Вже більше нікуди не заходила, а попростувала на двір і ждала поки вишли всі.

Після цього їх повели на молочну ферму. Коли баба Горпина ступила в приміщення коровника, то остаточно розгубилася.

Дерев'яний поміст, у стіні заклане вікно, — чистіш, ніж в іншого в хаті. ¶

Вже по хвилині розвела руками.

— Та що ж це воно таке! Га?

Швидко закліпали віями, не вірячи своїм очам чекала на відповідь.

Низенька жінка, що по дорозі в комуну сперечалася з учителькою їй мала сумнів

щодо баби Горпини, аж підскакувала від задоволення.

— От корови, так корови! А хлів... Якби всіх наших жінок, усі Стодоли привести сюди на налігачі, нехай би подивилися, як воно в комуні.

Потім були на пташарні, в кузні, сви-нарні, стайні. Показуючи все, комунарка Олена водночас розповідала, як у них розподілено жіночу працю. Одні й ті біля корів, інші коло птиці, — кожний у дворі має собі певну роботу й знає одну лише її. Екскурсантки, слухаючи її та оглядаючи то величезних йоркшірів, то якихось курей невідомої породи, лише руками розводили від здивування.

По всьому Олена вивела через садок у поле й показала рукою на великий лан озимини: мов хто латку нового зеленого оксамиту пришив на строкату, стареньку велетенську лахманину.

— Бачите, яка в нас пшениця. На селянських нивах ще й не сходить, бо не було дощу й боялися сіяти; а в нас пар угное-ний...

І подумавши, додала:

— Здається, все господарство наше вже оглянули. Ходімте тепер у канцелярію, що до якого часу править у нас і за читальню. Там голова цифрами доведе, як за останні роки комуна зросла.

Баба Горпина все більше замислювалась. Головиних цифр у читальні вона не розбирала, навіть його голоса не чула. Думки, що важкий, передсвітанковий осінній туман, обкутали мізок. Під ногами теж мов непевне дрижиболото. Напружувала мізок, намагаючись розігнати той туман, шукала твердого місця, щоб ухопитись, стати на нього, вернути колишню певність.

Низько нахилила подзьобане віспою старече обличчя, уникаючи чужих поглядів: щоб ніхто не помітив її розгублености, непевної задумливости. В глибокій же задумі сиділа баба й на возі, коли поверталися увечорі додому, й лише губи механічно шепотіли:

— Комуна... комуна...

Інколи, уривками, десь глибоко в душі ворушилося:

— Чи права вона була? Звідки та ворожість у неї, біднячки, до тих колективів.

І не знаходила відповіді. Вона не знала, що та ворожість чужа, навіяна забобонами, плітками сільськими.

* * *

Другого дня, ще й ранок добре не роздивився в Горпининій хаті, до баби завітала сусідка Мелашка: огрядна, повновида молодиця.

В хаті не було нікого, бо молодший син Грицько, з яким жила баба, й не ночував дома—поїхав десь до парового млина, а невістка поралась на дворі в повітці. Мелашканав шпиньках підійшла до стола, за яким, підперши рукою голову й все ще не перемігши вчорашньої задумливости, сиділа баба Горпина, й таємничо поспитала:

— Були?

Баба не відповіла нічого.

— Видивилися все... Знаємо ті комуні!.. Видно не солодко там людям живеться—додала Мелашка, зробивши по-своєму висновок із бабиної мовчазности.

Далі враз тонко-злісно засичала:

— А тягнуть же людей. Панщину хочуть

завести... Людям їсти нічого, а вони камунію, колективи...

Горпина підвела голову й непевно глянула на гостю. Вона гаразд до діла й не розібрала, що та говорила. Відповідаючи якійсь власній таємній думці, вона тихо проговорила:

— Камуна, воно дійсно...

І не договорила, махнувши рукою. Мелашка аж затрусилася від радості. Жваво заторохтіла, розмахуючи руками:

— І вас, бабо, сум обгортає... Та куди ж там, гине нарід! Кінець світу мабуть буде.

Раптом замовкла й нахилилася до баби через стіл.

— Ваша Килина вчора бідкалася, що до зарізу вам треба десятку грошей. Бідноті в кооперативі шкіру роздають чи що, а Грицько босий ходить... Похвалилась я своєму Максимові, а він і каже: „Треба людям допомогти в біді. Понеси їм, лишень, ці гроші“.

Молодиця проворненько полізла в кишеню й дістала червінець.

— Ось, нате.

Баба Горпина взяла гроші й незрозуміло повертіла у руці. Також незрозуміло гля-

нула на гостю. Вона ніяк не могла вирватися з полону думок.

— Так ми ж швидко не віддамо.

Мелашка замахала руками.

— Не треба віддавати. Це ми так, даруємо. Знаючи бідність вашу, бачимо.

Молодиця нахилилася ще ближче й майже зашепотіла:

— Оце ж ви їздили в комунію ніби представниками від села. Тепер, як ви скажете, так і буде. Скажете ви, що бути камунії, всіх і запишуть... А ви ж бабо, геройська в нас. Найвищого начальства не злякаєтесь. Розманіжте ту камунію перед людьми так щоб стодольчани її й духу боялися.

— І за це мені десятку твій Максим дає? — перебила її Горпина.

— Еге ж. У камунію ж тягнуть... Кандьор із корита всі їстимемо. Хто ж тоді земельку нам с Максимом в оренду здаватиме?

Наостанку жагуче боляче вихопилася в молодиці таємна думка. Баба Горпина слухала гостю, а уява їй малювала іншу картину:

... Тихий соняшний день. Хапаючись за скривавлеу нагаями спину й підтримуючи

розшматовану сорочку, вона ледве підлізла до воріт, щоб зачинити їх за денікінцями, коли з боку почула зловтішно-насмішкуватий голос:

— Чужа земелька, бабо, боком виходить. Цього мало, полатають не тільки спину.

Через високий тин заглядав сусідський парубок — стодольського багатія Гудими син Максим.

— Це він мабуть і денікінців намовив, — багато разів потім з'являлася така думка.

Просторе приміщення стодольського сельбуду — наче велика грядка капусти в тумановій долині: повно голів — більше жіночих у хустках, але багато й коструватих чоловічих. Зійшлися послухати, що розповідатимуть екскурсантки про комуну „Майбутнє“.

Першою говорила вчителька Віра. Розповідала докладно, переконливо. Наостанку закликала всіх іти до колективу, бо в ньому — згинуть селянські злидні, як сніг у весняній воді.

За Вірою виступила низенька жінка. Вона

розмахувала руками, палко вигукувала уривкові слова й мало хто з того що зрозумів.

Потім дали слово бабі Горпині. Та вийшла на сцену сельбудівського театру, обперлася рукою об стіл і якийсь час мовчала, похиливши голову.

— Значить, я коротко скажу, люди добрі... Комуна то... Комуна...

Від хвилювання бабин голос зривався й останнє слово вона пронизливо й дуже вигукнула. Здавалось ніби це від внутрішнього болю вона так. Мелашка, що стояла з своїм Максимом під стіною позаду всіх, штовхнула останнього в бік і зловтішно просичала:

— Ось вона розчесе камунію. Це тобі не чортова комуністка — вчителька, або ота задрипанка Мотря.

Низенька жінка Мотря підбігла до Віри за столом президії й стурбовано прошепотіла:

— Казала я, зіпсує баба всю справу, не треба було її посилати. Це ж найлютіший ворог.

Мотря не договорила, бо в цю мить баба Горпина пронизливо гукнула до зборів:

— Комуна, то сила незборима...

Довго потім вона нічого не могла сказати від хвилювання та їй не давали. В приміщенні страшенний гармидер піднявся: оплески, вигуки, сміх сплелися у вихор. Згодом, хапаючи руками повітря, зриваючись на кожному слові, баба говорила:

— Та... я обома руками... і всі так повинні... То ж наше щастя... Далі вийняла з кишені червінця й замахала ним.

— А це куркуль дав. Щоб, значить, я комуна лаяла... Так я його не верну куркулеві, а, значить, жертвую на оту інду...стиризу. Не вимовлю! Натє.

Знову в приміщенні завирував вихор...

Коли вже закінчилися збори й баба Горпина зовсім заспокоїлась, то говорила кільком жінкам:

— Найбільше вразило мене в камуні те, що там не доводиться морочити голову. Тут коли встанеш — голова повна думок: і що зварити, і що зробити, і де взяти, а там одне тобі діло...

Обличчя їй розлізлося в усмішку й зморшки,— лісові вибої ніби зрівнялися.

АКТИВІСТ.

Збори були бурхливі. Просторенька заля сельбуду в цей час нагадувала грядку високих конопель у велику бурю: голови в різнокольорових хустках розложисто хиталися в усіх напрямках, коли власниць обурювало якесь раптове почуття, або дрібно-дрібно, ніби в лихоманці, тряслися, якщо в тім кутку натовпу вибухав несподіваний регіт. А над цією бурхливою грядкою танцювали, перепліталися голоси: різкі, дзвінкі.

Ганна Тарашукова аж охрипла, закликаючи жінок до порядку. Її вже охоплювала злість, а тут ще й Бокитько — комнезамівський голова — досади додавав. Сидить собі позаду за столом президії й, посміхаючись у руді вуса, стиха глузує:

— А що, хвалилася дисциплінованістю своєї армії? Еге... А воно баби — завжди будуть бабами. Ач, який базар підняли?

Ганна лише сердито зиркала на нього. Вона в думках шукала собі поради, як би вгамувати отой вихор дзвінких вигуків, що налітав і глушив її саму, розпирив ціле приміщення. В тому виріві вуха ловили окремі слова, речення:

— Не хочемо під одним рядном спати...

... з корита їсти.

— Годі! Це ярмо...

... стривайте! Чого галасуєте?

— Цить мені! Та слухай же...

... на ледачих не хочу робити.

Ганна підраховувала в думках ці слова й робила висновки. Невже вона помилилася в костолодівських жінках? Невже її надії не справдяться? Аджеж в окремих балачкахі ніби більшість за колектив. Та й на зборах раніш, коли заходила про це балачка, інші чулися слова.

Нові слова:

— Та звісно, все ламається, треба й нам по-новому. Воно й справді може краще буде.

А Тетяна Будякова, що завжди дуже грубо висловлювалася, тоді кричала:

— Хоч до чорта в пельку, аби від злиднів утекти

І от ... Махаючи руками та кричучи з усіх сил, щоб заспокоїти бурхливе людське море, Ганна пригадувала початок сьогоднішніх зборів.

Усе як слід було: тихо, мирно. Бокитько зробив доповідь про колективізацію. Слухали уважно, запитували, Ганна вирішила, що настала слухна хвилина й мерщій виступила з заявою.

— Завтра загально-селянський сход. Остаточно вирішуватиметься — чи село Костолодівка переходить на колектив, чи ні. Ми, жінки, повинні вести перед... Я голосую... Коли всі згодні будуть, коли ми першими вступимо до колективу, то завтра на сході опір чоловіків легко буде зламати.

Спершу жінки зустріли цю заяву надзвичайною тишею. Потім почувся самотній, Тетянин — пригадалося тепер Ганні — голос:

— Як це вступимо?

— А так. Проголосуємо, складемо список усіх присутніх жінок на зборах і готові нові колективістки. Звичайно, таких як тітка Одарка поминемо, — сипнувши з очей веселими іскрами в бік куркулихи Барандихи, що стояла спереду перед самою сце-

ною, жваво відповіла Тетяні Буряковій
Ганна.

Тоді почалося, та от уже з пів години
й не вицухає.

Бокитько позаду вже не глузував, го-
ворив з докором:

— Гаряча ти, Ганно. Треба було ще
більше підготувати жінок, а тоді вже й го-
ворити про списки. Поспішила.

Ганну найбільше мучило те, що вона —
жінорганізатор — не знала думки костоло-
дівських жінок.

— Не вмiла видно працювати, — десь
глибоко ворушилася прикра, гнитюча
думка.

Як і часто це трапляється — бурхливі
збори не слухаються голови, а втихомирю-
ються з випадкової причини. Так і зараз.
Десь аж позаду біля вихідних дверей по-
чувся грубий чоловічий вигук, що мов би
накрив увесь дзвінко - різкий гармидер:

— Тю - ю!

І тоді один по одному вщухали жіночі
голоси й натомість вибухнув одностайний
шалений регіт, що раптом увірвався, ніби
весь натовп зрозумів нетактовність такого

вчинку. Ганна скористувалася з цього й за допомогою Бокигька остаточно втихомирила збори. Втихомиривши, голова комнезаму голосно соромив збори.

— Хіба можна здійсмати такий галас... Хто хоче сказати щось, проси слова.

Ганна поспішила виправити свою помилку. Зір її майнув по жіночих головах і спинився на одній у сірій хустині біля вікна. Нахилилася в той бік і напівголосно кинула:

— Мотре, тобі треба зараз виступити.

Не чекаючи на відповідь, мовила голосно вже до зборів:

— Слово надається Карпенковій Мотрі.

Трохи згодом від вікна почувся тихий, несміливий голос:

— Що ж я маю сказати.

— А ну голосніше! — гукнули з другого кутку помешкання.

— Виходь сюди на сцену та й говори, — сказала Ганна.

— На сцену! — загули у натовпі.

До східців, що вели на сцену, неохоче протовпилась височенька чорнява молодиця. З похиленою головою, засмутнілим облич-

чям піднялась на сцену. Незвичайний її вигляд здивував Ганну.

— Що з нею?—подумала жінорганізаторка.

— Ти що, хвора?—спитала голосно Мотря полохливо відвела погляд на вікно, що з нього заглядав похмурений зимовий день.

— Що я маю сказати,—знову тихо не до неї, а до зборів почала молодиця й замовкла. Обличчя їй скривилося. Ганна зрозуміла ці слова молодиці інакше.

— Ось Мотря розповість вам про комуну „Світло“,—перебивши, заговорила вона сама до зборів.—Вона їздила туди оглядати й на власні очі пересвідчилась, як гарно там живуть. Вона вже раз доповідала про це та не всі тоді були.

— Мотря така, як і ти. Знаємо вашого брата. Брешете ви всі,—гукнула була спереду Барандиха, але на неї з усіх боків засичали й куркулиха замовкла.

Жінорганізаторка махнула до Мотрі рукою.

— Говори, чого мовчиш.

Обличчя в Мотрі скривилося ще дужче, якийся внутрішній біль перебігав по ньому невловимими тінями.

Потім вона раптом крутнула головою, наважившись.

— Звісно, воно в комуні, як для кого... Та... не всякий хоче йти. Для чого ото людей тягнути... У своїй хаті якось знаєш, що воно й до чого... Та й ще сказати...— зовсім заплуталась молодиця й замовкла.

Ганна аж на стільці залякла, так була вражена. Грубувате, але приємне обличчя її витяглося й очі швидко закліпали.

— Що таке?

Здавалося їй на весь голос крикнула, але цих слів навіть Бокитько, що сидів поруч за столом, не чув. А натовп знову завирував, ще дужче, як перед цим. Барандиха спереду аж запінилася, так кричала:

— Ага! Я ж казала. Самі ж вони, оці вонючі кенесе не хочуть комуні, а людей православних тягнуть. Хочуть ярмо накинути, щоб робили на них. Сказала ж... делегатка. Чули делегатка!

Останнє слово куркулиха вигукнула кілька разів, Мотря хотіла на сцені ще щось сказати, але приголомшена вигуками защулилась і швидше югнула в натовп. Ганна

ніяк не могла прийти до пам'яті й все ще продовжувала кліпати очима. Крізь рій плутаних думок уява їй малювала іншу Мотрю.

... Стояла не засмучена, не з похиленою головою, а горда, певна в собі і не тихі полохливі слова вилітали з її уст, а гострі, переконливі. Вони дзвоном-сріблом розліталися по цьому ж самому приміщенню.

— Коли я ступила на подвір'я комуни „Світло“, то наче в іншу країну. Та там же, любі мої, рай, коли порівняєш із безпросвітним життям своїм. Нема там турбот, клопоту того повсякденного. Брехня оті всі пльотки, що їх про комунарів пускають у білий світ люди лихі!...

Довго ще вона говорила так.

Ще Ганнина уява змалювала й таку Мотрю:

— Молодички, треба ж нам ясла для дітей, аж кричить. Що ми без них улітку робитимемо? Засадимо город, зберемо трохи, там по хатах пройдемось і кошти на цю справу таки будуть... Треба лише взятись як слід.

І делегатка Мотря Карпенкова заметушилася, запрацювала. Лише завдяки їй були влітку дитячі ясла в Костолодівці.

Шепотіли тепер.

— Мотря активістка, Мотря жінка збідного середняка і отаке...

Ганна повела очима по сцені. Погляд її піймав лише Бокитька, що втихомирював збори. Враз рванулася, мов намагаючись кудись бігти. Потім помацала рукою позаду себе стільця й важко сіла.

Жіночі збори села Костолодівки було зірвано.

Мотря бігла вулицею. Очі її не бачили ні хат зустрічних, ні мережива важкої наморозі, що впали на садки. Обличчя їй пашило, але не від морозу, не від швидкої ходи. Жар заливав його при згадці про недавній вчинок. Усе єство її протестувало, хотілося крикнути на всю вулицю, що вона неправду говорила, що вона зовсім не так мислить та, та... і молодиця ще дужче поспішала.

На розі, коли переходила вулицю, щоб звернути на греблю, з - за повітки виринула висока чоловіча постать у коротенькому кожушку й смушевій шапці.

— Стривай, Мотре!

Молодиця здригнулась й ніби спіймана на злочиніві, враз спинилася, глибоко втягнувши голову в плечі.

— Ключі від хати візьми, бо в нас сьогодні засідання правління... Васька Марина до себе забрала.

Наблизився й глянув гостро, запитливо. Мотря мовчала, відводячи погляд.

— Закінчилися збори?

Не повертаючи голови, хитнула.

— Ну і як?

Слова короткі, мов би байдужі, але для молодиці зрозумілі. Її погляд блискавицею війнув по продовгуватому, красивому чоловічому обличчю й вперше за п'ять років спільного життя воно здалося їй чужим, ненависним.

— Сам догадуєшся як... І все через тебе,— додала злісно, грубо. Майже вирвала з його рук ключа й прожогом кинулася вниз до греблі.

Чоловік задоволено посміхнувся, махнув рукою й помалу пішов у протилежний бік...

А ввечорі Мотрі знову мука. Тільки по господарству впоралася (там і господар-

ства того, поросся та корова), як у хату Ганна Тарущукова.

Ще з порога довго пронизувала суворим, докірливим поглядом.

— Що сталося?.. Вдень ти втекла, то говори зараз. Що за переміна?

Мотря зробила рух уперед, хотіла сказати щось. Але це було на одну мить, у другу кинула зір униз і колупала ним долівку до кінця розмови.

— Чужа душа, Ганно, темна ніч, не залазь у неї... Колись думала одне, тепер друге. Видно через те, що старішаю.

Ганна підбігла до неї й шарпанула за плечі.

— Ти мені не крути. Кажи, що сталося?.. Може це Степанові штуки? Так ні, сам же — де треба, де й не треба за комуну кричить. Правда, ніс у сажі — інколи з куркулями по закутках шепочеться, але до такої підлоти не дійде... Говори, мені зараз, чому змінилася?

І Ганна енергійно труснула господарку. Мотрю взяла злість.

— Облиш. Не сій свою цікавість там, де вона не родить... Раз сказала на людях

якесь слово, значить так думаю... Справді, в своїй хаті хоч поганий та хазяїн ти, а в колективі...— додала грубо й не закінчила.

— Ну й чорт із тобою! — розсердилась Ганна й хряпнула дверима так, що й вікна задзвеніли.

Мотря якусь хвилинку стояла нерухомо.

Потім стрепенулась, прожогом кинулась до вікна й, прилипнувши до шибки, довго дивилась на вулицю.

На ранок важкі похмурі хмари низько нависли над селом і наче сторожко дослухалися до того, що творилося між солом'яних стріх та дерев, як і вчора зодягнутих у казково-хімерну мережану наморозь.

Було до чого дослухатися. Костолодівка клекотіла.

Із кутка на куток, із хати до хати перекидалися чутки, догадки. Нові слова були в цих чутках. Костолодівка їх не чула ще ніколи.

— Сьогодні останній бій. Сьогодні вирішиться, чи село ступає на колективний шлях.

— Біднота іспита складатиме на свою свідомість.

Власники залізних дахів, здоровенних клунь до цих чуток додавали дивовижних пльоток та провокацій.

— Сьогодні зашморгнуть зашморг на селянській шиї й дихати не дадуть.

— Знаємо вашу комуну — гірше кріпацтва.

— Для города і хліб, і сало, і м'ясо тоді забиратимуть, а ми давитимемося бараболею та буряком.

Біля колодязів, на перехрестях улиць купами збиралися люди, сперечалися розмахуючи руками, кричали. У всіх на устах одне лише слово — колектив. Дехто байдуже до нього ставилися. Вони вичікували.

— Послухаємо. Побачимо.

Таких було найбільше. Другі носилися з цим словом, як із найдорожчим скарбом, із найулюбленішою мрією.

— Тільки колектив визволить нас із злиднів. Лише тоді спробуємо кращого життя.

Треті ж із піною на губах сичали, лаялись.

— Колектив то зашморг селянський.

Де лише збиралася купка людей, ці треті вмить з'являлися сюди, гостро кололи своїм гадючим жалом і отруювали ним розум людський.

Куркулиха Тодоська кричала через тин до своєї сусідки молоді й рябої середнячки Явдохи.

— Прощайся, дочко, із своїм Іваном. Скоро жінки будуть обчі, то не захоче він і дивитися на тебе. Не доведеться мабуть тобі спати вже з чоловіками,— вони до кращих горнутимуться.

Річками лилася отрута, перескакували пльотки, провокації, розпалювалися суперечки і клекотіло село. Так із самого світанку й до півдня. А тоді потяглися — дорослі й малі, чоловіки й жінки на майдан, що коло сільради.

Збиралися на сход.

* * *

З височенького ганку сільради до сходу говорив райвиконкомівський представник — молодий ще чоловік. Він говорив спокійно про те, що вже чули костолодівці: про

колективізацію — єдиний шлях, що ним повинні йти селяни до майбутнього. Водночас з цим нишпорив по головах натовпу поглядом, пізнавав під кудлатими шапками та порваними кашкетами друзів і ворогів слів своїх.

Після нього говорив голова сільрадівський. Цей уже хвилювався. Від цього руки його не знали де подітися і на кучерявій голові пересували шапку то взад, то вперед. Потім говорила Ганна, за нею комнезамівський голова, далі виходили з натовпу незаможники й казали своє просте, але переконливе слово:

— Давай на колектив.

Під час цих промов натовп тримав себе напрочуд спокійно. Галасу не було. Літали лише окремі слова та речення: „ярмо“, „спільне корито“, „знаємо, говорите солодко та розхльобувати доведеться солоно“.

Натовп чогось вичікував.

Вибухнув лише тоді, коли голова після двадцятого промовця гукнув:

— Хто за те, щоб Костолодівка була суцільним колективом, підніми руки.

Сталося тоді щось надзвичайне. Ніби

весняне шумовиння заклекотів натовп.
Полетіли вигуки.

— А дзуськи!

— Це ярмо!

— Давай!

— Не хочемо!

— Це куркулі не хочуть. Геть їх!

Все це змішалось в один загальний рев.

Через пів години, коли натовп трохи заспокоївся, почалися знову промови ще палкіші, переконливіші. Гостріше та одвертіше на ці промови відповідали й з натовпу. Представник райвиконкому бачив, що зайві суперечки лише затягують справу й запропонував:

— До колективу вступають лише з доброї волі. Хто хоче записується.

Передні з натовпу охоче пристали на це. Задні, протестуючи та вигукуючи, один по одному залишали сход.

Голова сільради сказав:

— Актив костолодівський повинен перед у цьому вести.

І підписався сам.

— Ну, Степане, твоя черга. Кооперація з сільрадою завжди зв'язок тримали,— звер-

нувся він до Карпенка, що стояв поблизу.

Степан замулився.

— Та... та, я мабуть підожду писатись. Бачиш, моя Мотря не хоче.

Голова сільради здивовано вирячив очі.

— Ти ж активіст, членом правління в кооперації працюєш. Як же воно?

— Не можу ж я через це з жінкою розводитись. У нас же дитина.— Вже грубо й рішуче відповів Степан.

Ганна Таращукова, що стояла поруч голови, насупила брови, щось пригадуючи. Всі дивувалися. В цю мить із сільрадівського коридора крізь гурт людей протиснулася Мотря. Гостро-гнівним поглядом зміряла вона з ніг до голови чоловіка й дзвінко крикнула:

— Так ось ти який активіст! Не вірте йому, товариші, що через мене...

І захиталася, мов п'яна.

Ідучи на сход, Степан говорив до Мотрі:

— Ти не ходи на сход. Васька глядітимеш.

Молодиця не відповіла нічого, лише зідхнула. Тільки чоловік з хати, почала з синочком бавитись. Але хіба втечеш від

думок. Комашнею полізли вони в голову, кусали мізок. Думки про вчорашній учинок.

— Як вона могла так сказати? Вона ж не хотіла... Не думає так... Через неї ж і збори жіночі невдало закінчилися.

А потім ще одна.

— Як би його на сход піти. Послухати, що там говоритимуть.

Що далі то все дужче лоскотало це бажання. Нарешті не витримала — за Васька й через десять хат, а там:

— От добре, Маринко, що дома застала тебе. Пограйся з Васьком, а я на який час збігаю до сільради.

Боялася, щоб Степан не пізнав її в натовпі, а тому обійшла помешкання сільради з боку садка й через задній хід пробралася в темний коридор і, ховаючись за людей, дослухалася, що робиться на ганку й на дворі. Не раз, коли виступали промовці, в неї було нестримне бажання вискочити наперед і гукнути на весь голос:

— Люди добрі, сліпі ви! Хіба не бачите, що лише в колективі ваше спасіння.

А коли почула Степанів голос, його наклеп

на неї, підскочила, мов підстрелена від зневаги та обурення. В голові блискавко промайнула така сцена:

... Було це позавчора. Степан збирався на роботу, але чогось довго мулився. Нарешті підійшов до неї і загорив:

— Позавтра буде селянський сход, а завтра ваш жіночий — усе про колективізацію. Словом, тоді кожен повинен сказати рішуче і остаточно — чи він хоче в колектив чи ні. Мабуть одразу ж записуватимуть... Так от...

Степан пройшовся по хаті, а далі насупивши брови, спинився коло неї.

— Я в колектив не хочу. Дома я сам собі хазяїн, а там...

Мотря від здивування розвела руками.

— А ти завжди висловлювався за комуни. Навіть з іншими сперечався.

— Думав що й завжди так буде — тільки говоритимуть, а воно бач як тепер прикрутили з колективізацією? Приспічило їм.

Чоловік помовчав, потім уже суворо продовжував:

— Ти повинна на своїх зборах виступити проти колективів, а я вже на тебе зіпруся.

Вам жінкам це зручніше, а інакше мене проженуть із служби.

— Для мене мов би в колективі краще. Як же я тоді проти говоритиму,— гаразд не зрозумівши чоловіка, зауважила Мотря.

— Коли любиш, то скажеш, а ні — жодного дня не житимемо вкупі. Прожену, а Васька до себе заберу! — сказав ще грізніше й вийшов з хати.

Увечорі те ж саме.

Послухала, бо любила..

За цими спогадами у Мотрі проскакали думки:

— Невже можна зрадити своїм переконанням через любов? Ніколи в світі. Це химера. Раз я хочу в колектив, ніщо не спинить.

І рішуче протиснулась наперед, на ганок.

Мотря швидко опанувала себе. Зневажливо глянула на Степана, повернувшись до натовпу й почала говорити.

Ніколи ще костолодівський селянський сход не чув такої палкої промови, як того морозяного дня. А скінчила Мотря, білі аркуші паперу зарябіли новими підписами,

— підписами за колектив.

НА ШЛЯХУ.

Василь увійшов у хату радісний, схвилюваний. Не звертаючись особисто ні до кого й потираючи руки, він сказав:

— Ну, межі зорали! Оце тільки закінчили ті гони, де наша нива,—потім круто повернувся до старенької, згорбленої матері та дружини, що під припідком удвох драли пір'я, і напівзапитливо та піднесено вимовив:

— Невже ми в колкетиві? Невже почалося нове життя?— і обвівши поглядом ветху, з низеньким кривим сволоком тісну хату, голосом, що в ньому відчувалися водночас і ненависть до минулого і радісна віра у майбутнє, додав:— Ех, якби знайшовся такий великий трактор, що пройшовся б по оцих хатах, потрощив, поруйнував і їх. Як набридла тіснота, як хочеться простору!

Стара Окрайчиха підняла від пір'я голову й тихо та з докором відповіла:

— Не гани, сину, хати, вона на горбі покійного твого батька виросла.

Але Василь її вже не слухав. Він сів край столу і власні думки та спогади літньою повинню посунули йому в голову. В хаті знову запанувала тиша.

У вікна заглядала соняшна осінь і жовтогарячий лист, підхоплений вітром, довго кружляв перед одним із кривобоких вікон, ніби намагаючись і собі влетіти за думками у Василеву голову.

А спогади у Василя, як і минувшина— не наздоженуть один одного.

— Як швидко все сталося. Ще влітку було вагання, зневір'я. Думалось, що рік тягтиметься справа. Аджеж перша артіль на хуторі півтора роки утворювалась, а вони за якихось два місяці і землю впорядкували. А сьогодні оце приїхали радгоспівські трактори і вже орали колективну землю... Скільки тієї радості в полі було! Всі вийшли дивитися на оранку. Та не менше й лайок. Куркуль Динда з вилами ганявся, коли трактори пішли впоперек через його землю.

Та хіба то земля тепер його — вона їхня, колективська.

І нове почуття радості залляло вщерть усе Васи́лево єство. Довго не сиділось йому. Кортіло туди, де спільна праця, хотілось там і думати спільно. Вхопив шапку та й до порога, забув навіть, що він обідати це приходив.

— Куди?— спробувала спинити його жінка Марта,— зараз борщу насиплю.— Але чоловік лише рукою махнув.

Марта підвелася, щоб подивитися у вікно, куди він пішов, а стара Окрайчиха навіть не ворохнулася. В неї свої думки.

Що вони в колективі — це її не бентежило. До цього вже вона звикла за кілька літ Василевих уговорів.

— Усе рівно швидко помру, а діти хай казяться, як хочуть.

Але як же воно буде, що вони своєї нивки не матимуть, отієї що під самим хутором. Опруг там усього: десять кроків завширшки та гони завдовжки... Де конопельок вона посіє?.. Аджеж п'ятдесят літ, рік - у - рік вона ходила до своєї ниви, зріднилася, знала навіть скільки треба серпом

махнути, щоб стайку впоперек пройти. Слепа—і то дійшла б та жала... Ті дві десятинки, що їх дала Окрайцям радянська влада минали старої думки. Земля та не турбувала її. Що далі думала Окрайчиха, то все сумнішою ставала. Неспокій завітав у душу, глибокий жаль та печаль породили його.

Як же, п'ятдесят літ до нивки ходила, була своя, а тепер ото кажуть „обча“.

— А де ж конопельок посіємо,— зашомотіли губи. Потім стара не витримала, щоб не поділитися своїми думками. Підвела на невістку погляд сірих вицвілих очей і стиха проговорила.

— Так ото вже у нас нивки не буде своєї? Шкода ж. Така була родюча й близько, під самим хутором.

Марта враз визвірилася.

— Знову починаєте своєї. Осточортіла вже мені та нивка. Ще коли перший колектив засновували, то через ту прокляту нивку ми не могли вступити до нього. Все противились ви і злидні терпимо через те... Потім ніби таки умовили, погодились ви, а тепер знову починаєте?

Молодиця на хвилинку спинилася, а потім уже палко продовжувала:

— Та хіба ж вам, мамо, ще не дошкулили злидні? Погляньте на отой перший колектив у хуторі. Злидарі ж були, а минуло три роки, в них і їсти, і пити є що... Що та нивка, вона ж усю кров вашу випила! Хіба не краще було йти вам із батьком старцювати, ніж над опругом господарювати... Подумаєш, які багачі були! Ось до того опруга поради ще дві десятини додали та й то злиднів ніяк не залаємо.

Від цих слів Окрайчиха защулилась, притихла і тільки губи беззвучно шепотіли:

— А де ж конопельок посіємо.

Притихла стара, та думки не притихли. Ще з більшою силою посунули вони в старечу голову. Пригадалися синові слова „межі зорали“ й родилася думка:

— Невже вона не пізнає тепер своєї нивки... Слепою ж знайшла б: десять кроків упоперек і обабіч два високих обніжки, що на них улітку васильки ростуть... А який тепер вигляд у нивки без обніжків. Невже не пізнає?

І захотілося Окрайчисі оце зараз устати й піти в поле — подивитися. Та глянула на невістку і низько нахилилася над пір'ям. Та намір усе ж не кидав її, і надвечір, коли покінчили з пір'ям і пообідали, вона не кажучи ні невістці, ні Василеві, що повернувся додому й слова, взяла ціпок і пішла з хати. Не вулицею, чомусь ніби соромилась стара, а городами — вона пошкандибала на край хутора.

Коли вийшла на шлях, що вів до рад-госпу, стала й придивилась: на дорозі нікого, а праворуч у далині ніби вештаються люди, та хіба пізнаєш — очі вже не дуже служать — може то й не люди. Ліворуч же, скільки око згляне — рілля. Лежать собі чорні, воронового крила, скиби землі й ніби поснули. Та не так лежать, як звикли десятки років їх очі старої бачити: впоперек, мов би тікають від шляху, а навпаки — вздовж, мов би женуться за шляхом.

Окрайчине серце, мов хтось невідомий стиснув холодною рукою. Отам у балкові її вузенька нивка... Невже і там усюди чорно, і її заховали під собою вороні скиби.

Схвильована попленталась понад ріллею, а підійшла до балку, то нарочито перейшла на протилежний бік шляху й нарочито ж дивилася у протилежний бік, щоб довше не бачити своєї нивки. Ось балок, шлях повертає праворуч — кілька кроків і її нивка...

Стара глянула й ойкнула... Підтюпцем через дорогу: ні вузенької нивки, ні знайомих високих обніжків — усюди воронового крила скиби землі і не так як завжди, а впоперек нив. Власне тепер не видно було тих нив, тільки уява уявляла, — усюди був один широкий чорний лан.

На серце ще більший жаль, ще більша печаль, аж ноги затрусилися, а на очі насунули сльози. Ніби щось близьке втратила, поховала. Зробила крок сюди, крок туди — не бачить погляд вузенької стьожки, хоч би бугри, де були обніжки, а то рівно, ніби невидима рука пригладила, зрівняла. Ще більші сльози на очі, туманом заслали їх — не бачить нічого Окрайчиха. Самі підігнулися ноги, сіла, спустивши ноги в придорожню борозну, підперла голову руками й замислилася зажурена, самотня.

Остільки почуття полонили її мислоньки, що не чула, як шляхом заторготів віз, навантажений повно соломою, зрівнявся з нею й помалу рушив на гору, в напрямку до хутора. Потім вона підвела голову, мов од сну, побачила на бугрі той віз і сама до себе механічно прошепотіла:

— Динда з поля додому солону возить.

Перевела погляд на шлях ближче до себе, побачила посеред дороги річ, що впала з воза, і також механічно прошепотіла.

— Вила загубив.

Устала й махаючи рукою, загукала. Але який то може бути старечий голос: Динда, навіть не повернувся, сидячи поверх соломи. Тоді Окрайчиха підвелася й зробила кілька кроків по дорозі...

Вона помилилася: не вила лежали серед дороги, а ключка. Звичайна дерев'яна довгенька ключка, що нею смичуть солону — блискуча, мов би склицьована. Окрайчиха взяла її в руки, незрозуміло - байдуже глянула на неї і раптом уся змінилася.

Спершу широко розкрила рот, потім злякано повела навколо заплаканими вицві-

лими очима й нарешті вся затрусилася і ключка випала з рук. Зібрала всі свої сили й перемогла слабкість. Помаленьку нагнулася і знову підняла ключку та почала її розглядати...

Вернулася на своє місце до ріллі й, поклавши перед себе ключку, довгий час нерухомо дивилася на неї. Можна було подумати що заснула бабуся, коли б не скорботно зіщулені брови та ледве помітне тремтіння запалих тонких губів.

Чи думала вона в той час? Може. Але безладні, як грайворіння в негоду, були ті думки.

Далі, по довшій нерухомості Окрайчиха зарухалася, глибоко зідхнула й з мукою застогнала.

В неї від болю шматувалося серце. Від того болю не застогнати, а кричати, щоб чули було на все поле, хотілося їй. І його, той біль, навіяла ключка.

Звичайна дерев'яна ключка.

Ось минувшина, що її в собі ховали розхрістані бабусині думки.

... Років з двадцять було це назад. Отака ж, як нині була соняшна рання осінь. На

оцій же таки смужці — ниві Окрайчиха Палажка, тоді ще хоч і літня, але значно молодша жінка, добирала грядку картоплі. Поруч, на сусідній ниві орали багатирі Балабухи. Палажка — що копне, то й нова думка.

— Кого б собі попросити виорати опруга, коли картоплю викопаю? Відробляла за оранку Кандибам та натомість довелося хліба взяти. Найняти ж ні за віщо. Що Максим заробить у Диндів — на зиму хліба та палива заготувати треба...

(Максим, її чоловік служив на строк у Динди).

— Коли б не воралися оці Балабухи. Треба простежити. Клятї глитаї й дихнути не можуть, щоб обніжка в свою користь не зорати.

— Чи то ж Василь не забуде нагодувати порося?

І знову:

— Їй бо, вораються. Кожного року сваримося із - за цього... Вийшло по Палажчиному. Балабухи дійшли до кінця та таки й відкраяли два вершки обніжка з кінця в кінець. Побачила Палажка, заголосила, забатькувала. А це ж усього лише за гони

від хутора, а Динда живе на самому краї і на той час Максим смикав соломку... Почув неясні крики, побачив одні рухливі голови (в балку ж) і догадався...

Через хвилину зоп'ять він уже був коло Палажки. Побачив надоораний обніжок, ще й васильки з-під скиби стирчали і не витримав. У руках була ключка,— розмахнувся й щосили старого Балабуху по пиці нею, а потім рвонув...

Уже давно то було, але й зараз, згадавши, злякано примружила очі Окрайчиха.

... Дико скрикнув Балабуха, ухопившись за скривавлене обличчя руками, потім, виючи, впав на землю, а Балабушин наймит почав тікати геть від коней. Зблід, злякався Максим Окрайка й кинув геть від себе закривавлену ключку.

Він розірвав Балабусі щоку й лів рота...

Засудили Максима на три роки в тюрму, а повернувся — помер від сухот, що їх за ґратами спіймав. А Балабусі зашили щоку— й досі живий дідуган.

Отака ця історія — коротка, але сумна.

Понад двадцять літ це назад трапилось. Злидар Максим Окрайка захищав крихту

своєї власности, а багатиреві Балабусі мало було десятків десятин, захотілося загарбати два вершки чужої власности...

Окрайчиха підвелася на ноги і скільки було сили, кинула ключку геть на ріллю. Вона ніби й зараз на ній побачила колишню кров.

— І досі був би живий Максим, якби не той випадок,— простогнала стара — і все через обніжок. Та нехай би забрали ввесь опруг, життя людське дорожче цього,— з мукою вирвалося потім у неї.

Обвела поглядом широкий лан чорної рілли і вже ніби й ворожнечі до неї не відчувала. Взяла ціпок і затопталась на місці.

— Чого вона сюди прийшла? — майнула думка.

Згадала — знайти свою вузеньку стьожку-нивку що до неї п'ятдесят літ ходила і ніби й не рідна тепер вона стала. Колишній жаль та тугу притамували інші сумні спогади.

Вийшла на серед шляху.

— А хіба тільки з її Максимом таке було. А он П'явка зарубав свого свояка,

а Степко скалічив Антона і ще, і ще...
І все то через обніжки.

Пригадалися інші події з життя їхнього хутора.

— Через цю нивку й на переселення не пішла, хоч як було умовляв Максим. Шкода було з хатою та нивкою розлучатись. А то може б менше й злиднів довелося б згодувати.

Окрайчиха глянула на чорну колективістську ріллю і з полегшенням зідхнула, що під воронового крила скибами сховалися обніжки. Обніжки — ради яких вона прийшла сюди...

— Може то й правду каже Василь, що годі свого, нехай буде гуртове... Бач, скільки за „своє“ людям горя доводиться переносити,—наскоком урізалась згадка. І, ніби проганяючи якісь думки, рішуче крутнула головою стара...

Окрайчиха стояла на шляху —

— на шляху до усвідомлення, що власність, то проклята спадщина минувшини.

ГІСТЬ З МІСТА.

I

У голову Настусі заскочила цікава думка — не має спокою дівчина. Чи то пізно вночі у своїй маленькій кімнаті десь на передмісті, коли за вікном стихають далекі міські шуми, чи то на фабриці, зя однома-нітною роботою — часто вона думає:

— Ні, таки поїду. Настане час відпустки — візьму й поїду.

Але така рішучість у дівчини ненадовго. Через хвилинку приємне біляве, завжди стомлене обличчя її вже жахалося й маленька постать шулилася.

— Щоб я одна поїхала! Ніколи в світі! Та з мене сміятимуться в селі. До кого я там звернуся.

А поспішаючи вулицею назустріч клично-пронизливим ранковим гудкам, раптом намір знову опановував усім її єством і дівчина аж спинялася.

— А от, візьму та й поїду.

Дуже таки несмілива Настуся й не зважаючи, що їй уже за двадцять шість, ще інакше, по-дитячому міркує вона. Порадитись же дівчині ні з ким: близьких подруженьок у неї не було, а з товаришками по роботі соромилась і боялась. Аджеж це її вигадка! Може ще засміють!

Настуся сирота — нікого з рідних не має. Інколи, ніби у сні, з туману дитинства на одну мить постане миле, близьке материне обличчя, але довгі роки поневіряння по наймах спершу на селі, а потім у місті — знову заступають його. Ті найми приклали й печатку до її обличчя, до всієї постаті — боязка, соромлива стала дівчина і навіть останні три рока роботи вже на тютюновій фабриці не могла прогнати ту боязкість.

Усе ж таки робота на фабриці набагато змінила Настусю. Грамоти навчилася дівчина, — добре таки пише й читає та думки інші залітають у голову. Багато різних думок і хороші вони! На кожну подію, на кожне питання, порушене на загальних зборах робітників у її голові швидко народжувалася цікава й цінна відповідь та соромилась уголос сказати її дівчина.

От і тепер, перед відпусткою в голові їй склався цікавий намір. Порадив його закликом місцевкому на фабриці. В тому заклику місцевком радив робітникам використовувати свої відпустки на селі, щоб —

— зміцнювати справжню змичку з селянами, — як стояло в кінці відозви.

— А справді, — одразу подумала Настя, — я вже дев'ять років не була як слід на селі, чому б і не поїхати. Робити в полі я вмю, швидко жнива — допомогла б кому в роботі. Адже після одноманітного набивання цигарок у душному і шкідливому приміщенні — поробити на жнивах, на свіжому півтрі, краще за найліпший відпочинок — здоров'я якого неберешся! Оце б справжнє шефство було!.. Допомогти в роботі, взяти книжок та газет — почитати... А то хіба в нас шефство?

Настя пригадувала випадок навесні, коли представники їздили в підшефне село. (Дівчину теж брали тоді за представника).

Набрали вони подарунків і поїхали. Від станції двадцять верстов на підводах довелося тягтися, а приїхали — почався дощ. Через те, до хати-читальні зовсім мало

людей зійшлося. Роздали їм подарунки, книжки та з тим і поїхали. Хіба ж то шефство? Настя інакше, по-своєму уявляла його, щоб справжня користь від того була. І дівчина захопилася своїм наміром. Найбільше її турбувало, як виконати його на ділі — до кого вона приїде, до кого звернеться зі своєю пропозицією допомогти.

Наближався час відпустки і ще дужче хвилювалася вона. Навіть кватирна хазяйка це помітила. Але та зрозуміла це хвилювання по-своєму.

— Заміж дівчині кортить.

І приступала з словами.

— Тут один хлопець цікавиться тобою, Насте. Хочеш, познайомлю? Смирний такий, багато на заводі отримує.— Настя затуляла вуха.

— На що я йому така маленька здалася.

Чи думала коли дівчина про одруження? Ні. Завжди сторонилась компанії, уникала знайомств, — найбільше через свій зріст. Дуже таки низенька і якась дрібненька вона була — ніби підліток. У хвилюванні, боротьбі з сумнівами минали душні літні дні й настав час відпустки. Настя купувала

книжки, збирала потрібні речі, але все ще не була впевнена, що поїде. Нарешті після цілої ночі вагань набралась сміливости й опинилась на вокзалі. У вагоні знову усмінулась.

— Невже таки я оце їду.

І швидко стукотіло серце, ніби молоточком хто бив. Хололо на душі, але невідомість завжди цікава й цікавість перемагала боязкість.

Коли на станції наймала якогось дядька відвезти до села, той поспитав.

— На службу чи що призначено в Свиридівку?

— Ні я у відпустку їду.

— Родичі є?

— Еге ж... ні, так відпочити, — зовсім змішалася Настя й почервоніла. Чула, як дядько, підтягаючи супоню, буркнув: „шляються тут“ — й аж злякалася. Дорогою, коли їхали між двох стін золотавих житів, візник поспитав.

— До кого ж везти?

Настя аж спинилася на возі.

— Справді, до кого? До сільради? Там і свого клопоту досить. У хату - читальню?

Мабуть увечорі нікого вона там не знайде—
робоча пора.

Потім зненацька пригадала, що в селі є
колектив і не міркуючи обізвалася.

— До голови колективу.

— Це до Мироненка?

Дівчина пригадала й голову колективу.
Коли вони приїздили весною, він висту-
пав від імени селян з подякою за піклу-
вання шефів.

— Він такий високий, чорний.

— Це Мироненко.

Голова колективу Мироненко зустрів її
надто неприязно. Ховаючи набік непри-
вітні погляди, він сердито бурмотів:

— Значить із фабрики. Шефи наші.
З промовою виступатимете, чи що? То до-
ведеться оце тепер увечорі колективців
збирати, бо завтра ніколи буде—на косо-
вицю виїжджаємо.

Якийсь дідок, очевидно член колективу
що був при цьому, „кашлянув“ і хитро
підморгнув:

— Оці наші шефи завжди якусь інте-
ресну штуку викинуть. Людям жнива, а
вони, значить, роз'їжджають.

Настя зашаріла й поспішила заспокоїти колективців.

— Я не для промов сюди приїхала. У відпустку, на цілий місяць.

Мироненко аж за голову взявся.

— Аж на цілий місяць, — блиснула йому думка. — Це тут командуватиме, людей для неї щоразу збирай.

Голосно ж ще незадоволеніше заговорив:

— Де ж ми вас дінемо. У нас усі живуть по своїх хатах; спільного помешкання ще немає.

Останні слова голова сказав із якимсь притиском. Спільне помешкання — це його давня мрія.

Настя продовжувала:

— Мені хоч би денебудь. Я заплачу. Потім і робити помагатиму, на жнива ходитиму.

— На жнива? — разом вигукнули і голова колективу і дідок. Один глумливо, другий здивовано.

Цей вигук вразив Настю і дівчина спалахнула:

— Я ще з восьми років у наймах в'язала снопи.

Тоді дідок пильно глянув на неї, рухаючи своїми короткими сивими вусами,— щось міркуючи. Потім він крутнув головою і вигукнув.

— У самую точку ти приїхала.

І звертаючись до Мироненка, продовжував:

— Опреділимо її до Максима. Раз, значить, вона з тих шефів, що роботи шукають то в самую точку буде. Жнива, не жнива, а за Максимовою Катрею та за дітьми догляне і комплекція якраз підходяща для цього.

Настя знову спалахнула — аж сльози на очах виступили. Та дідок не дав їй сказати.

— Ти, дочко, не обіжайся. Справді, в тебе комплекція така, що за вітром полетить, а не то що снопа там носити.

На вулиці, дідок, йдучи до Максима, жваво пояснював:

— Значить, Максим, колективщик наш. Парняга нічого, та жінку місяць тому лихоманка схопила. Та така, що біда, молодиця й хати тепер не може перейти. Привозили дохтура, так сказав, що хвороба вже пройшла, але знесилила дуже. Ну звісно,

трое малих дітей, і прямо хоч розір-
вися.

На ясла ще колектив не стягся і дово-
диться нашим бабам ходити чергувати до
Максима — за дітьми доглядати, а тут
жнива наспіли... Прямо біда, так що ти,
дочко, якраз у точку попала.

Настя слухала мовчки — її охопило роз-
чарування. В хаті вони Максима не зас-
тали й дівчині в очі перше кинулося у
вечірньому присмеркові чорняве, знемо-
жене жіноче обличчя й двійко дітей, що
посхоплювалися з неметеної долівки й за-
цікавлено дивилися на нових людей.

— Ось, Катре, привів тобі помічницю.
Вона, значить, із тих шехів, що нашому
братові у допомі стають. Значить, догля-
датиме за дітьми, їсти зварить, поки ти
на ноги станеш. Ніби милосердна сестра.
З города. Із фабрики. З отих шехів, що
на весні книжок на село привозили, а ді-
тям гостинців, — жваво загомонів дідок,
підходячи до лави, де лежала слаба. По-
говорив ще трохи й подався геть.

Катря байдуже зустріла гостю — ні ра-
дости, ні печали на її обличчі — одне зне-

моження. До неї приходили щодня жінки колективців, щоб поробити хатню роботу й вона звикла до чужої допомоги. Незвичайне тільки те, що не сільська, а з міста. Останнє спершу трохи спантеличило молодицю й коли дід пішов із хати, вона звернулася до Насті слабим голосом.

— Сідайте там край столу. Вибачайте, що не метено. Не маю ще сили встати, а сьогодні ніхто не приходив, бо перший день жнив.

Але Настя, замість того, щоб сісти, вхопила віника й швидко підмела хату. Потім дітей повмивала. Найшла лампу, засвітила й почала бавитись з ними. Це підкупило Катрю й вона вдячними очима подивилася на дівчину. Незабаром увійшов Максим — моложавий, сухорлявий. Не дивуючись (його вже попередили) він за руку поздоровкався й почав розпитувати... Минуло кілька днів Настусиною життя у Свиридівці й дівчина все дужче розчаровувалася, хоч і намагалася всі свої слабкі сили скерувати, щоб затамувати те розчарування.

Коли в місті в голову їй запав намір використати відпустку на селі, і не як від-

починок, а допомогти комусь у роботі, уява їй малювала інші, далеко привабливіші картини.

Тоді думалось: серед золотавого моря стиглих хлібів стоголосий бадьорий шум жнив, а в центрі того шуму вона — Настуся. В роботі вона спереду всіх, а настав вечір — вона за книжку і вмить навколо неї гурт. Не зважаючи на втому, всі слухають, а в погледах почуття вдячності.

— Ось вона яка наша сестра з міста.

Так думалось, а вийшло: витопи піч, замети хату, доглянь та нагодуй дітей, хвору доглянь. А Максим ніби належне все це сприймає і тільки Катря робить вдячні рухи, поривається з ліжка щоб допомогти, встати. Мимохіть маленьке чоло в Настусі брижжиться в зморшки й думається дівчині:

— Наче наймичка... Це я й свіжим повітрям не надихаюся — завжди в хаті.

Але це на мить. Глянула на Катрину безпомічність і соромно стало за таку думку. Тоді брала книжку, сідала ближче до хворої і починала вголос читати, або ніжно тулилася до дітей. А швидко нове зайняття знайшла собі...

Через тин у Максимової сусідки одно, а через вулицю напроти в другої сусідки двоє — такі, що й на ворота ще не зіпнуться.

Настуся зі свого двору чує, як день-у-день малеча без догляду, не нагодована (всі ж на полі) кричить і в маленькій голові ворухиться думка:

— От якби раніш було приїхати! Можна б було уговорити тутешніх молодниць ясла відкрити, а тож бач, гинуть діти... А тепер пізно, жнива... Хіба прислужитися хоч сусідкам.

І робітниця перелічувала власні кошти, взяті в дорогу. А ввечорі, коли Максим повернувся з поля, вона підступила до нього з проханням.

— У вас, Максиме, майже порожня повітка, тільки дровець трохи лежить. А повітка гарна, чиста. Віддайте мені її ніби в оренду, поки я у вас живу.

Максимове обличчя здивовано витяглося.

— Я сусідніх дітей позбираю туди, доглядатиму за ними. А те шкода — от напроти тітка Мотря залишає дома двох — старше саме ще не вмів носа втерти, а

на нього кидається таке, що й ходити не вміє.

Максим насупив брови.

— А хто винен? Говорили колективці, щоб на власні кошти в селі ясла відкрити, так і слухати не захотіли. Самим же нам не під силу — мало дітей у нас.

— Охота вам турбуватися, — стиха обізвалася Катря, — хіба наші не набриднуть.

Настуся почервоніла.

— Нічого... Шкода ж.

Максим пильно подивився на неї й суворе обличчя його розповзлося в усмішку.

— Ну що ж, хоч ви влаштуйте ясла. До речі, ще в двох наших колективців є малі діти. Зповітки ядра винаєму, а туди помошчу сіна...

Сусідка Мотря, коли другого дня з нею заговорила робітниця, охоче погодилася:

— Заберіть моїх, спасибі вам. Я по ряденцю дам і молока щодня даватиму.

А сусідка через тин інакше глянула на справу.

— Не треба. І дома повзатиме само. А то ще тоді платити доведеться.

Довго довелося Настусі її умовляти, поки нарешті погодилась і ще через день — у

Максимовому дворі більшенькі, а в повітці меншенькі — під Настиним доглядом бавилося уже восьмеро дітей.

II

Катря приглядалася до своєї гості і з кожним днем усе більше дивувалася. Її розум ніяк не міг збагнути поведінки дівчини. Особливо дивним Максимісі було те, що Настя не тільки сили втрачала, доглядаючи чужих дітей, а й власні гроші. В голову молодиці заскакувало інколи слово: шефи! Про нього вона чула і на жіночих зборах, і в хаті-читальні взимку, коли з міста приїздили якісь делегати.

— Вона з отих шефів... Це, значить, тепер правило таке, — крутилася думка й ніби все зрозуміло ставало. Але по хвилі:

— Так не чути ж, щоб до кого ще приїздили помагати робити. Говорили ж, коли шефствують робочі в місті, то над цілим селом.

Напівсвідомо Катря розуміла, що шефство може провадиться тільки організовано. І Настя для неї ставала ще загадковою.

Дуже молодиця дивувалася ще й з такого: кожну вітню хвилину дівчина бралась за газету, журнал. Тільки листоноша у двір (кожного дня заносив пошту) вона аж затруситься, а потім цілий день тільки й жде слушної хвилини, щоб почитати. Навіть увечорі, натомившись, дівчина запалювала світло й дочитувала непрочитане. Часто вона сідала ближче до Катрі й читала голосно журналу, де писалося виключно про жіночі справи. З того читання молодиця багато про що довідалася. Дивувалася голосно:

— Диви, я й не знала, що й взимку треба відчиняти кватирку у вікні та провітрювати хату, щоб особливо для дітей, було здоровіше. А ми навпаки, позатуляємось, щоб бува холоду не напустити.

Іноді й Максим, повернувшись натомлений з поля, підсідав до них. Катря швидко засипала, а він перемагаючи втому, довго ще слухав. Раз Настуся запитала його:

— Чого ви, Максиме, самі не візьмете в руки газету та почитаете.

Суворе, обвітрене Максимове обличчя спершу почервоніло, а потім насупилося. Ледве чутно буркнув:

— Я неписьменний.

Настуся широко розкрила очі й рурочкою витягла губи. Хитаючи головою, співучо протягнула:

— Неписьменний!.. То чом же не навчитесь грамоти? Тепер же легко.

Дивлячись униз, також тихо відповів:

— Був у нас лікнеп та все мов ніколи було. На ту зиму може якось запишуся.

— Обов'язково запишіться, — підхопила дівчина й ще жвавіше продовжувала:— Я теж тільки три роки тому закінчила лікнеп, а потім, то сама, то знайомі допомогали, продовжувала вчитись і, як бачите, читаю не згірше за якогось студента. Пишу тільки троху поганувато.

Потім, помисливши, вона глянула йому в очі й запропонувала:

— Давайте я вас вільної години вчитиму читати!

Максим посміхнувся. Далі пильно подивився на неї — вперше, як на жінку. До цього весь час він уважав Настю за якогось підлітка. Ніби ненароком скопив погляд на схудлу Катрю, що спокійно спала, потім знову на дівчину. Білявеньке й гар-

неньке хоч і маленьке обличчя її, в міру того, як він дивився, мов би наближалось усе ближче й нарешті заповнило все його ество. Майнула думка:

— Отаку якби жінку мати! Письменну, розумну.

А слідом нагнала вже негарна думка:

— Чого я на самім ділі зіваю!.. Сміються ж на селі вже всі.

Але така думка на мить.

— Ні, не треба обіжати... Та й дрібне— взяти в руки, то й дух випустить.

А Настуся, посміхаючись доброю посмішкою, дивилась на нього й не мала жодного підозріння. Вона чекала відповіді.

III

Минуло ще кілька днів. Катря вже підправилася настільки, що могла хату переходити. Одного ранку, коли Настя, витопивши піч, бавилася з дітворою надворі, в хату завітала баба Свиридиха — куркулька.

— О, то вже ти, молодице, стала на ноги! Поздоровляю!— привітала вона. Помомоніла ще трохи а потім:

— Як же воно буде надалі? Га?

Катря незрозуміло глянула на гостю.

— Чи так удвох і житимете, чи як видужаєш, то доведеться шукати іншого місця.

Молодиця ще незрозуміліше подивилась. Свиридиха руками сплеснула.

— Та куди ж твої очі дивляться! Ворога в хаті собі держиш... Та воно й те сказать, совєцький закон по три жінки дозволяє мати,— з'яхидниччала раптом баба.

Аж тепер тільки Катря зрозуміла, куди мову веде Свиридиха і вся істота її запротестувала.

— Що ви, тітко! Вона ж із шефів, приїхала допомогти нам.

Свиридиха перекривила:

— Із шехів, із шехів!.. Сама ти шеха сліпа!— і, повернувшись набік, ніби до якихось незримих бесідників, продовжувала:— Виходжу я вчора пізно увечорі в суточки, а воно місяць — хоч голки збирай. Аж дивлюся, під вашою грушею Максим із тією пройдою стоять, та так близенько — мов обнявшись.

— Увечорі, обнявшись,— мимохіть, стиха проказала молодиця. Куркулиха напустилася:

— Куди ти тільки дивишся? Виженуть і камуна твоя не pomoже. Я жаліючи тебе це кажу, бо матір твою добре знала... З города ж вона, а хіба не знаєш, які ті городські... Вони хліб забрали, а тепер і до чоловіків добираються.

При слові „хліб“ куркулиха на мить примружила очі й уява її намалювала картину:

... Багато підвід у Свиридовому дворі. За клунею з ями вигортають хліб і накладають на підводи. А голова комнезаму звіром ходить та промовляє: „пострілять вас, гадів, мало. Двісті пудів хліба погноїть. Чи й залишилось стільки?“

Свиридиha затужила на всю хату:

— Усю ж пшеничку забрали! Як золото була. Ховали, ховали — та й найшли проклятуці!

Уже згодом вона згадала про попередню балачку й перестала тужить. Нахилилась ближче до Катрі, що від хвилювання в знемозі прилягла й з притиском заговорила:

— Читав мій Іван у книгах, що в нашій державі жінок на стільки то мільйо-

нів більше. Понімаєш, що це значить, дочко?.. Отже, у городі не вистачає всім жінкам чоловіків і дається приказ, тим у кого нема — їхати на село й вибирати собі чи то парубка, чи чоловіка... За хлібом і чоловіків наших заберуть.

Свиридиха вже не говорила, а сичала: — Подумай сама, чого б їй до чужих людей приїздити?.. Ти не думай, що воно дрібненьке. Таких буває, чоловіки ще дужче люблять...

Ще довгенько говорила куркулиха, а пішла, то залишила Катрю, отруєну підозрінням та ревнощами, у великій тривозі. До цього часу вона й гадки про таке не мала, а тепер інший напрямок дала своїм думкам. Лежачи, вона пригадувала Настусин приїзд, кожний день, прожитий у них нею й тривога все дужче опановувала її єством. Тепер кожному дівчининому рухові, кожному слову вона давала інше розуміння. Згадувала Максимову поведінку — все до дрібниць.

— Так, баба правду казала! Не спроста ти сюди приїхала.

Раптом пригадала, як позавчора Настя та Максим довго про щось тихо говорили

на дворі під вікном. Та й учора кудись пізно виходив Максим... А чого вона перебралась останнім часом до повітки спати? Хіба їй хати мало?

Хижим яструбом налітала чорна ненависть у її серце й шматувала рештки колишньої лагідности. Коли до хати вбігла Настя, то про стару приязнь не було й згадки. Щоб дівчина не побачила її блискучих від злої ненависти очей, молодиця відвернулася до стіни і вдала, що ніби спить.

IV

Пізній вечір. Густою пільмою по кутках хати залягла сторожка вечірня сутінь і бліді пасма місячного саява від вікна не в силі туди заглянути.

Катря не заплющувала очей на жодну хвилинку, але мовчить і тільки в слабій її голові буряно від безлічі думок, одна одної жахливіших.

Уже давно молодиця змалювала себе покинутою з дітьми.

Тоді ставало страшно й легенький стогін вихоплювався з горла.

Десь на долівці в пільмі сопуть діти, ніби нагадують про себе.

— Правда. Пропала моя голівонька,— шепчуть її губи в кільканадцятий раз.

Найбільше Катрю хвилювало те, що довго Максима нема. Ще видно було, як пішов до голови колективу, та й досі не повертається. А так хотілося б оце на одинці в ним поговорити, вилити всю свою тривогу, розвіяти ненависть, чи зовсім утопитися в ній.

— Уже ж мабуть близько півночі,— подумалось.

І тоді зненацька вихором у серце залетіло підозріння...

Аж сіла молодиця.

— Чого ж я, дурна, думаю. Дурять же мене!.. Це вони десь у садку голубляться, а може сплять разом у повітці.

Ця думка надала сил. Молодиця, мов і слаба не була, швидко схопилася на ноги. Накинула хустку на плечі й подрібцювала в сіни, а потім на двір. Понад призьбою добралась до краю хати та так і прикипіла до стіни. З повітки, що стояла за хатою, чувся веселий Максимів сміх і невиразний Настин голос,

По хвилі Катря прийшла до себе... Серце калатало — ось - ось вискочить із грудей. Про слабкість свою забула та від злости кусала губи.

— Так он воно як!.. Заждіть же!..

Рішуче повернулася до хати, бо жахливий намір заскочив у голову... Не розмірковувала ні над чим, бо нестримане бажання помститися приглушало все.

У хаті в запічку дістала мотузочок та сірники й знову вернулася на двір... Тихо підкралась до повітки. Двері туди були не зовсім причинені і пасмо світла, перемагаючи місячне сяйво, пробивалось у тьму.

— Тільки б тихо зав'язать защіпку, а там підпалити не довго... Тоді нехай голубляться.

Цокотіли від зловтіхи зуби...

От уже й двері в повітку. Взлася за клямку і... мимохіть прислухалась. Із повітки чувся веселий Максимів голос:

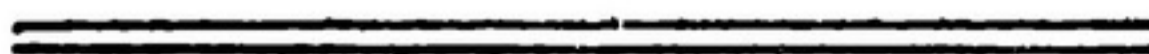
— Невже таки я вчуса грамоти?.. А Катря й не догадується... Але далєбі, завтра я попрошу її, та тоді обох нас учитимете...

Навчите хоч літер, а там ми в лікнеп
запишемося...

Ще Катрине око піймало у повітці на
перекинутій діжці лямпу, з одного боку
діжки сидів, нахилившись над книжкою
Максим, а проти стояла Настя.

Тоді молодиці стало соромно. Її кинуло,
в жар, ніби кип'ячем обварило.

Прожогом кинулась назад до хати...

З М І С Т

Горе навчило	3
Сила незборима	22
Активіст	89
На шляху	59
Гість з міста	72

781-210

140

РЛ

№

3326

**ДЕРЖАВНЕ ВИДАВ-
НИЧЕ ОБ'ЄДНАННЯ
УКРАЇНИ**

Правління: Харків,
вул. К. Лібкнехта, 31

ВИЛУЧЕНО

Поштові відділи Укркниго-
центру надсилають наклад-
ною платою

КОЖНУ КНИЖКУ

як власного, так і всіх
видавництв СРСР. Пересилка
й пакування на всі замовлення
коштом Укркнигоцентру, коли
замовлення більше ніж на
1 карб. і наперед оплачується
готівкою.

Замовлення надсилають
на такі адреси:

ХАРКІВ, вул. 1-го Травня, 17,
Поштовий відділ ДВОУ.

КИЇВ, вул. Карла Маркса, 2,
Поштовий відділ ДВОУ.

ОДЕСА, вулиця Лассалля, 33,
(Пасаж), Пошт. від. ДВОУ.

ДНІПРОПЕТРОВСЬКЕ, пр.
Карла Маркса, 49,
Поштов. від. ДВОУ.

ПРАВЛІННЯ:

ХАРКІВ, вул. К. Лібкнехта, 31.
Філії та книгарні
по всіх містах України.

014-26